

Yöre Mefhumu ve Yöre Bilgisi

Yazan :

Prof. Dr.

Reşat Izbırak

Son 25 - 30 yıl içinde ilim âleminde gelişme yoluna girmiş ve hele Almanya'da çok inkişaf etmiş bir ilim kolu vardır ki, bu da **yöre bilgisi** (Almanca: Landschaftskunde) dir. Daha ziyade coğrafyanın çerçevesi içinde yer almış bulunan bu yeni ilim kolu, memleket coğrafyasının araştırılmasında ve tekevvününde önemli yer tutacak değerdedir. Bu bakımdan hem coğrafyacıları, hem de haritacıları yakından ilgilendirecektir. Memleketi gerçek çehresile tanımağa çalışırken yöre bilgisinden faydalanma zarureti vardır. Son zamanlarda muhtelif memleketlerde bu ilme dair birçok eserler çıkmış, Milletlerarası coğrafya kongrelerinde bu ilmin esasları üzerinde görüşülmüş, buna dair tebliğler yapılmıştır. Biz de bu yazımızda bu önemli ilim kolunu en kısa şekilde tanıtmaya çalışacağız.

Yöre kelimesinin mânâsı :

“Yöre., tâbiri dilimizde oldukça çok kullandığımız bir kelimedir : “Yanı yöresi çalılık bir tarla,, dediğimiz zaman, etrafında çalılığın hâkim yer tuttuğu bir tarla hatırıma gelir. Bunun gibi, “yanı yöresi bataklık,, denildiği zaman, bir şeyin etrafının bataklık olduğu düşünülür. Yanı yöresi tamamen fabrika ve imalâthanelerle dolu, yanı yöresi bağlık, yanı yöresi çayırılık, yanı yöresi güzel evler ve köşklerle çevrili, yanı yöresi dağlık ve kayalık....ilh gibi ifadeler hep bu düşünceyi anlatır. Burada dikkat edilirse, “y ö r e., kelimesinin yanında ve ondan önce gelmek üzere “y a n., kelimesi de kullanılmaktadır ki, bu da sözün gelişi ile ilgili bir ifade tarzı olmalıdır. Bundan anlaşılıyorki ki, y ö r e kelimesi herşeyden önce bir s a h a 'y ı gösteriyor ki, bu sahada mevcut olan şeyler bir anda gözle görülebiliyor veya hissediliyor.

“Yöre., kelimesinin muhit. çevre, civar, havali, etraf mânâsını, ifade ettiği ve çok kullanıldığı yerler arasında bilhassa Erzurum, Andırın, Maraş, Gümüşhane, Bayburt, Gaziantep, Bozüyük, Bilecik, Söğüt, Eskişehir. Tokat,

Kütahya, Beyşehir, Konya, Adana, Çankırı, Akdağmadeni, Kayseri söylenebilir. [*]. Bazı yerlerimizde de (meselâ Avanos, Kırşehir, Nevşehir, Niğde, Sivas, Kızılcahamam, Ankara, Amasya, Sungurlu, Çorum, Malatya, Erzincan, İçel, Hatay, Giresun, Ordu, Kastamonu gibi) y ö r e kelimesi, “değirmenlerde alt taşın etrafına birikip kalan iri un., için kullanılıyor. Görülüyor ki, burada da bu kelime yine e t r a f ı ifade ediyor. Yine bu arada, bilhassa Konyada “birkaç bağ veya bahçenin bulunduğu yer., için y ö r e kelimesi kullanılıyor ki, bunda da yine yukarıda saydığımız misallerle ilgili ve bir manzarayı ifade edecek şekilde olan ciheti aramak mümkündür.

Dilimizde halen mevcut ve birçok yerlerde halkımız arasında kullanılmakta bulunan y ö r e kelimesinin, Batı memleketleri dillerindeki karşılığı, Alman dilinde “Landschaft,, , Fransızcada “paysage,, veya coğrafi bir mânâ taşıdığı zaman “paysage géographique,, İngilizcede “landscape,, (coğrafi manzara) ile ifade olunuyor. Bunlar arasında Landschaft kelimesi, takriben 15 - 20 yıldan beri, y ö r e’yi ifade etmek üzere dilimizde olduğu gibi kullanılmış ve yazılmış olup, son zamanlarda landshaft şeklinde esas imlâsını değiştirerek yazanlarımız da görülmeğe başlamıştır. Almancada “Land,, kelimesi memleket, kara, arazi, tarla gibi mânâları ifade eder; “-schaft,, son - eki, ekseriya, bir topluluğu yani bir bütünü anlatır ve gerek insanlar, gerekse başka şeyler arasındaki ilgiyi ifade eder. Bu iki bölümden meydana gelmiş bulunan Ladschaft kelimesi, meselâ bir şehrin civarını ifade ettiği zaman “Diese Stadt hat eine schöne Landschaft,, sözü kullanılır ki, “bu şehrin civarı güzeldir,, demektir. Landshaft kelimesinin m a n z a r a’yı da ifade ettiği olur : “Eine öde Landschaft “(ıssız bir yöre),, “eine malerische Landschaft,, (çok güzel manzaralı bir yöre) gibi. Bu son mânâlarla Landschaft, Fransızca “paysage,, ı karşılamaktadır ki, dilimize p e y z a j şeklinde girmiş olan ve y ö r e’nin mânâsile ilgili bulunan bu kelime üzerinde de kısaca durmak faydalı olur.

Haritacılarımız arasında yağlı boya veya sulu boya tablolarıyla temayüz etmiş ve memleketimizin türlü yerlerinden “peyzaj,, ları bu tablolarında canlandırmış olanları çoktur. Zaman zaman Ankara Orduvinde ve Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi salonlarında açılmış bulunan Haritacılar Resim Sergilerinde bunları görmüş ve yurdumuzun çeşitli yerlerinin tablolarını iftiharla seyretmişizdir. Bunlar arasında memleketimizin türlü yörelerinin hususiyetlerini ve güzelliklerini, esas karakterlerini bâriz şekilde ifade edenleri çoktur. Kır manzaraları tersimi veya p e y z a j c ı l ı k (Almanların Landschaftsmalerei adını verdikleri resim tarzı) denilen resim tarzı, bilhassa görerek çizilmiş tabiat parçaları halinde birçok memleketlerde gelişmiş ve pek eskiden beri köklemiştir.

[*] Türkiyede Söz Derleme Dergisi. T. D. K. , C. I 15, Cilt 3, İstanbul 1947.

Görülüyor ki, Batı dillerindeki Landschaft, paysage kelimeleri gibi, bizde de y ö r e, yani yöresi sözleri halk arasında kullanılagelmiş ifadelerdir. Günlük konuşma ve yazışmalarda yer tutmuş bulunan bu ifadeler, zamanla ilim çerçevesi içinde de yerini almağa başlamış, hatta bu ad altında ilim kolları belirmiştir. Böylece, Almancada Landschaft, Fransızcada paysage géographique, birer ilim terimi olarak, yerleşmiş ve gelişmiştir ki, bunların karşılığının dilimizde y ö r e olabileceği görülmektedir. Gerçekten. y ö r e kelimesi, takriben 25 yıldan beri coğrafyacılarımız arasında zaman zaman kullanılmış ve şimdi de kullanılmakta ise de, bu arada çeşitli sebeplerin tesiri altında, Landschaft (landshaft) ve paysage (peyzaj) kelimeleri de aynı şekilde, hatta daha yaygın ve nedense daha makbul olarak kullanılmıştır. Y ö r e kelimesi, geçen bu zaman içinde, daha ziyade, pek küçük bölgeleri ifade edecek şekilde ele almış ve meselâ: Türkiyenin “bölgeleri,, gibi “Türkiyenin yöreleri,, nden bahs olunmuştur. Buna karşılık, meselâ: Manzara kelimesini ifade edecek kelime olarak p e y z a j yerleşmiştir. Esaslı bir coğrafi özellik ifade eden Landschaft kelimesi ise, dilimizde henüz iyice yerleşmemiş olup, bunun tam ve iyi bir karşılığı olarak y ö r e kelimesini kullanmakta büyük isabet olacağını sanıyoruz.

Yörenin coğrafi mânâsı ve yöre bilgisi :

Bu hususları belirttikten sonra, y ö r e'nin ilmi ve coğrafi mânâsını daha yakından ortaya koymağa çalışalım. Bunun için de bu kelimelerin birer ilim terimi olarak kullanıldığı yerlerdeki gelişmeyi gözden geçirmek yerinde olur. Almancada halk arasında kullanılan mânâsile Landschaft, yeryüzünün bir parçası üzerinde görülebilen her şeyin toplu bir intibadır ki, bu parçanın yukarıdaki hava tabakası ve üzerindeki bütün sular ve canlılar bu topluluk içinde bulunur. Bunun karşılığı olarak dilimizde, yukarıda da dokunduğumuz üzere, Fransızca peyzaj kelimesi kullanılmaktadır. Resimciliğimizde bu kelime çok yerleşmiş olup, bunun yerine belki “yöre manzarası,, veya sadece “manzara,, gibi kelimelerimizi, zamanla, koymak mümkün olabilir. Bugün için Landschat'ın bu mânâdaki karşılığını p e y z a j tutmaktadır. Bir bölgenin, bir yerin ilk bakışta görünen kısmını (kır, orman, göl, deniz, köy, şehir....) ifade eden paysage, Fransızcada, daha çok, bir resim sanatı terimi olarak veya sadece m a n z a r a'yı anlatır bir şekilde coğrafya ilmi içinde yer tutmuş bulunarak görülür. Bu mânâsile Almancanın, biraz önce belirttiğimiz, halk arasında söylenen Landschaft kelimesini oldukça karşılar ki, bizde de bunun için p e y z a j veyahut m a n z a r a gibi kelimeler kullanılır.

Ancak, Landschaft kelimesi, içinde bulunduğumuz asırda, gittikçe kesineleşen mânâyı haiz bir coğrafya terimi olmuştur ki, bugünkü anlamile haritacıyı ve hele topoğrafya haritalarile meşgul bulunanları yakından ilgilendirecek

bir değer kazanmıştır. Aşağıda daha fazla bilgi verilecek olan kesin mânâsını Almanyada Landschaft şeklinde bulmuş olan bu tâbirin Fransızca karşılığı olarak "paysage géographique,, sözü bulunmuştur ki, bunları dilimizde y ö r e kelimesi karşılayabilecektir. Şimdi burada ilmî değerlerle birbirini tam karşılaması gereken bu üç kelimenin (Landschaft, paysage géographique, yöre) mânâsını belirtmeğe çalışalım. Coğrafi anlamile y ö r e, içinde litosfer, hidrosfer, atmosfer ve biyosferden birer parçayı ihtiva eden bir muhit olup burada toprak şartlarının, suların, hava olaylarının ve canlıların kendine mahsus özel birtakım karşılıklı mahallî tesirleri mevcuttur ve işte böyle bir yer, yakınındaki başka yerlere göre (yanındaki başka yörelere göre) bir birlik olarak belirmiştir. Başka bir sözle, y ö r e, çeşitli tezahüratle **kendine mahsus alâmetleri bulunan bir bölge**ciktir. Böylebir coğrafi yöre, evvelce olmuş ve bugün olmakta bulunan olaylardan ve objelerden terekkep eder. Yine böylebir yöre, dış görünüşü (fizyonomisi) ve iç özellikleri (strüktürü) ile tanınır, buna göre de bir m e k â n'a ve z a m a n'a bağlı bulunur.

Şüphe yok ki, bir yörenin, etrafındaki veya yakınındaki başka yörelerle çeşitli ilgisi bulunabilir ve böylece zamanla az yahut çok değişmelere uğrayabilir. Bunların neticesi olarak ta, daha az değişebilen faktörlerden ve unsurlardan müteşekkil t a b i î y ö r e (Naturlandschaft), insanın tesirile iyice değişmiş bulunan i ş l e n m i ş y ö r e (Kulturlandschaft) durumuna geçer. Başka bir sözle, tabiî yöre, insan eli dokunmamış yahut hemen hemen işlenmemiş olan yerlerdir. İşlenmiş yöre ise, insanların yerleşmiş bulunduğu ve ev, iktisadî tesisler, yol gibi eserlerin meydana getirilmiş olduğu yerlerdir. Bu ikinciler önceleri tabiî yöreler iken, zamanla ve türlü devirlerde işlenmiş yöreler haline geçmişlerdir. Yöre ve onun çeşitli şekilleri, insanın iskân ve iktisadî faydalanma sahası yani yerleşme alanı olarak belirdikçe, bir ilmin konuları arasında yer tutmuştur ki, bu da coğrafyadır. Coğrafya içinde, bir ilim kolu olarak gelişmiş ve y ö r e'yi esas mevzu olarak ele almış bulunan bu ilme y ö r e b i l g i s i (Almanca: Landschaftskunde) denir. Yine yöre ilgili olarak, bilhassa tatbikî alanda değeri bulunan, yöre şekilleşmesi (Landschaftsgestaltung), arazi plânlanması (Landesplanung) ve araziden faydalanma (ziraat, mâdençilik, ekonomi, yerleşme tekniği, şehir kurulması ve gelişmesi...) gibi bilgi kolları da son zamanlarda geniş ölçüde gelişmiştir. Yine son zamanlarda bilhassa Birleşik Amerikada gelişen "toprak muhafaza,, (soil conservation) teşkilâtı ile "ziraat deneme istasyonları,, nın müşterek çalışmalarına konu olan "toprak ve su muhafazası,, gayesi uğrındaki gayretler (ki. bu teşkilât içinde ziraatçı, toprak ve bitki mütehassısları, coğrafyacılar, ormancılar, topoğrafırlar, bulunmaktadır) de yine y ö r e b i l g i s i ile yakından ilgili teknik çalışmalar.

Bütün bunr her yere mahsuz mahallî şartların incelenmesi lüzumunu ortaya koymakta ve yöre araştırmalarının önemini göstermektedir.

Yörenin. arazi plânlanmasile ilgisi :

Yörenin şekilleşmesi tâbirinden, insan eserlerinin yöreye yavaş yavaş girmesi anlaşılır. Bu sırada yapılacak işler arasında bilhassa mevcut yörenin işletmeye açılması, yörenin görünüşüne itina edilmesi, yörenin bu yeni şekil alması esnasında halka açık bulundurulacak sahaların (yeşil sahalar, spor alanları, asrî mezarlık, yollar, iskân yerleri, endüstri tesisleri, su tesisleri, ağaçlandırma sahaları...) plânlı ve fakat **tabiî şartlara uygun bir şekilde** tesbiti gibi önemli işler vardır. Bu arada arazi plânlanmasının da yöre tetkiklile yakından ilgisi bulunmaktadır. Arazi plânlanması (bölge plânlanması), belirli bir bölgenin kalkınma ve gelişmesi için hukukî şartları haiz ve plânlı bir hareket hattı sağlayan bir organizasyondur. Bu organizasyonun gayesi, işlenecek arazinin ahengli bir gelişmesini sağlamaktadır. Yani, insan elile bir yörenin işlenmesi ve yeni şekillere girmesi sırasında, o sahanın âzami imkânlarını bilmek ve gözönüne almak, böylece bu yörenin hem bugünkü, hem de gelecekteki ihtiyaçlara göre (iskân yerleri, endüstri sahaları, yollar...) şimdiden işleme ve kullanma yollarının çizilmesidir. Bu da ferdin ve cemiyetin, üzerinde yerleşmiş bulunduğu tabiî yörenin değerini gözönüne alarak oradan mümkün olabilen faydaları sağlamasile kaabil olur. Bu işler yapılırken, önce mevcut durumun bilinmesi, gelişmeye tesir edecek müsbet ve menfi şartların ortaya konulması, istikbaldeki ihtiyaçların, yörenin inkişaf imkânlarının belirtilmesi gibi cihetler, plânlı gelişme için, incelenmektedir. Şüphe yoktur ki, bu türlü bölge plânlamaları arasında, zaman bakımından farklı gelişme gösterenleri vardır : Bir kısmı safha safha gelişir yani yörenin işlenmesi kademelendirilmiş olarak ayrı zamanlara bırakılmış bulunur; bir kısmı ise tatbikatına men başlanıp ağır ağır ve uzun bir zaman içindeki gelişme (işlenme) halinde olur.

Hernekadar yörenin işlenmesi ve orada gereken şu veya bu tesislerin kurulması çok yeni bir iş değildir. Pek eski çağlardan beri, türlü derecelerden olmak üzere, böyle gelişmelere rastlanmıştır. Ancak, bugünkü mânâsile bölge planlanması yenidir : İngilterede, 1909 da, "Housing and Town Planning Act., ile şehirlerin planlı bir şekilde gelişmesi kanunlaştırılmış, 1932 de de "Town and Country Planning Act., ile şehir ve kırsal sahalarının planlı işlenmesi işi ele alınmıştır. Holanda, Fransa, Almanya, İsviçre ve geniş ölçüsile Birleşik Amerika ve Kanada gibi memleketlerde de bu cihete önem verilmiştir.

Gelişme yoluna girmiş bölgelerde olduğu kadar, türlü yönlerden ve hususile iktisaden ilerleyememiş olan yerlerde bölge planlanması, bu memleketler

de gittikçe daha fazla değer kazanmış, bu maksatla “Bölge Araştırmaları Enstitüleri”, kurulmuştur. İçlerinde coğrafyacı, topoğraf, jeolog, ziraatçı, orman ve kültür - teknik mütehassıslar ile mühendis ve mimarların çalıştığı bu enstitülerde, planlanması düşünülen bölgenin gereken ilmî araştırmaları yapılmakta (bunda y ö r e tetkiklerinin değeri aşıkardır), teknik şartlar ve gelişme imkânları tesbit edilmektedir. Bu türlü teşekküllerden biri olan Batı Almanyadaki “Niedersaechsisches Amt für Landesplanung und Statistik” in yayınlarından olan Hannoversches Emsland adlı bölgenin “bölge plânlanması esaslarına göre sahha tanzîmi planı” adlı eserde [*], nisbeten geri kalmış bir bölgede bu planlama işlerinin nasıl düzenlendiği görülmektedir. Hudut boyunda bulunuşu, burada Moor adı verilen bir nevi bataklıkların (dilimizde c o c l u k şeklinde kullanılan dibi çamur ve çirkef çayır - bataklıkların) çok yer kaplaması ve başka sebeplerin de tesirile bu bölge iktisaden ve kültür bakımından nisbeten geri kalmıştır. İşte böyle bir yerde bölge plânlanması esaslarına göre bir kalkınma programı çizilmiştir. Bu programa göre, yalnız ziraî bakımdan değil, ahenkli bir şekilde yol, el sanatları, endüstri, içtimâî ve kültürel cihazlar bakımından da umumî ve toplu bir gelişme esas tutulmuş bulunmaktadır. Yine böyle bir program çizilirken, istikbaldeki durum da her yönden gözönüne alınmaktadır.

Bölge plânlanması bakımından fikir vereceğini ümit ettiğimiz için, bu eserin bazı önemli taraflarını burada göstermeyi faydalı buluyoruz. Eserin giriş kısmında adı geçen bölgenin yeri ve özellikleri belirtilmekte ve arazinin 1950 ye kadar olan işletme şekli ve derecesi ortaya konulmaktadır ki, bunda y ö r e araştırmalarının ve bu yolla edinilen bilginin önemini burada tebarüz ettirmek gerekir. İkinci bir kısımda nüfus meseleleri ele alınmaktadır ki, bunun iki bölümde mütalâa edildiği görülüyor: Biri, bugünkü nüfus durumu ve nüfus yapısı (nüfus sıklığı, nüfus artışı, doğumda fazlalık ve göç bilânçosu nüfusun meslek ve içtimâî bakımlardan tetkiki, işsizler, bulduğu herhangi bir işe girip çıkanlar, yaş, cins, din, bakımından nüfus) dır. İşte bu yönlerden olan nüfus tetkiklerinden sonra ikinci bölüme geçiliyor ki, burada “gelecekteki nüfus artışı ve gelişmesi,, ele alınıyor ve eser 1950 de hazırladığı halde 1975 teki duruma kadar geçecek zaman (25 yıl) üzerinde takminler yapılıyor ve o zamanki şartlara göre hazırlıklara giriliyor.

Eserin üçüncü kısmında “ziraat ve zirai iskân,, meseleleri incelenmiştir. Bu kısımda da ziraatin bugün dayandığı temeller (toprak, ziraat ve hayvancılık, çiftlikler, Moor’lar, hâli arazi) incelendikten sonra, gelecekte ziraat bakı-

[*] Brüning (K.) - Hugle (R.) - Das Hannoversche Emsland, ein Raumordnungsplan nach den Grundsätzen der Landesplanung, Veröffentl. des Niedersaechsischen Amtes für Landesplanung u. Statistik, Reihe G, Bd. 2, Hannover 1950.

mından faydalanılacak yerlerin genişleme şekilleri tetkik edilmektedir. Bu arada ziraat sahalarının kesifleştirilmesi ve şekerpancarı, tütün, hayvan yetiştirme, bahçecilik (sebze, meyve) gibi iktisadî meseleler üzerinde durulmaktadır. Daha sonraki kısımlarda el sanatlarının ve endüstrinin bugünkü yapısı ve gelişme imkânları incelenmekte, yollar, şehir, kasaba ve köyler bugünkü ve gelecekteki duruma göre tetkik edilmektedir. Nihayet, kültürün inkişafı ve sağlık ciheti üzerinde de durularak okullar, kültür dernekleri, ev inşa tarzı ve malzemesi, içme suyu temini, kanalizasyon gibi işler ele alınmış bulunmaktadır.

Bahsi geçen bu noktalardan anlaşılıyor ki, bölge plânlanmasında kalkınma bir bütün olarak (nüfus, iskân, ziraat, hayvancılık, el sanatları, endüstri, şehircilik, köy imarı ve kalkınması, kültür, sağlık işleri) gözönüne alınmakta ve bugünkü durum kadar yakın ve hatta uzak istikbaldeki durumlar da esaslı surette hesaba katılmaktadır. Bölge plânlamaları sırasında böyle hem teferuatlı hem de bir bölgenin çeşitli olayları arasındaki ilgiyi belirtip o saha hakkında toplu bir görüşe sahip olunması hususunda yöre bilgisinin önemi bir daha belirmiş oluyor.

Görülüyor ki, yöre adı verilen bölgeciklerin gerek coğrafya ve gerek topoğrafya bakımından olduğu kadar, teknik ve kültür bakımından da önemli yeri vardır. Coğrafya içindeki önemi büyüktür, çünkü bir mekân ilmi olan coğrafyanın, yöre başlıca sahasıdır. Topoğrafya için de değeri büyüktür, çünkü topoğraf sadece arazinin grafikman ifadesini vermekle kalmaz, aynı zamanda o arazide suları, bitki örtüsünü, ziraat ve iskân yerlerini, yol ve çeşitli iktisadî tesisleri de, ilim görüşile, haritasına yerleştirmekle mükelleftir. Bu bakımdan yöre ve yöre bilgisi bu iki meslek mensuplarını yakından ilgilendirir. bu sebepten şimdi yöre'yi esas hususiyetleriyle belirtmeğe ve yörenin ne gibi unsurlardan terekkep ettiğini, yöre bilgisinin ne olduğunu, yöre analizlerinin esasını kısaca vermeğe çalışalım.

Yöre bilgisinin gelişmesi ve yöre mefhumu (kavramı):

Bugünkü şeklile yöre mefhumunu (kavramını) belirtmeden önce hemen şurasını işaret edelim ki, yöre (Landschaft) fikri, coğrafi bir düşünce olarak, ilim mensuplarını eskiden beri düşündürmüştür: Daha 1808 de A. von Humboldt'un, "Ansichten der Natur, (tabiatın görünüşü) adlı eserinde tabiatın çehresini, manzaralarını ilmi bir tahlile tâbi tutmasından sonra, yöreye dair birçok yazarlarca (Schultze - Naumburg, Wimmer, Schlüter, Krebs, Gradmann, Maull, Creutzburg, Geisler, Hall, Passarge...) fikirler ileri sürülmüş, örnekler verilmiştir. Yöre üzerine olan düşünceler, milletlerarası coğrafya kongrelerinde bahis konusu olmuş ve meselâ 1938 Amsterdam kongresinde bu mesele tetkik edilmiştir.

Y ö r e çalışmalarını hakkında fikir vereceği ve ufku genişleteceği düşüncesiyle, biraz önce adlarını verdiğimiz ilim adamlarının yöre hakkındaki eserlerine dair çok kısa bilgi vermek faydalı olacak, yöre ve bunun işlenerek değişmesi mevzuu, bu yönden de, aydınlanmış olacaktır :

P. Schultze - Naumburg'un "die Gestaltun der Landschaft durch den Menschen,, (Yörenin insan elile yeni şekle bürünmesi) adlı eserde (cilt 1 - 3 Münih, 1928) Almanya yörelerinin güzellik (estetik) bakımından tetkikine girilmiştir. J. Wimmer'in Historische Landschaftskunde (tarihî yöre bilgisi) adlı eserinde (İnnsbruck, 1885) tarihî bakımdan yöre tasvirleri yapılmıştır. O. Schlüter, "Zur Geschichte der deutschen Landschaft,, (Mitteilungen d. Naturforsch. Ges. zu Halle a. d. S. cilt I, 1911) ile Alman yöresinin tarihini yazmış, aynı müellif "die analytische Geographie der Kulturlandschaft,, (Jubilaeums - Sonderband der Zeitschr. d. Ges. f. Erdk Berlin, 1928) adlı eserinde işlenmiş yörenin coğrafi tahlilini yapmıştır. Yine bu araştırmacılar N. Krebs "Natur und Kulturlandschaft,, (Zeitschr. d. Ges. für Erdkunde, Berlin, 1923) adını taşıyan yazısında tabiat ile işlenmiş yöreyi belirtmeğe çalışmıştır. R. Gradmann, "das harmonisch Landschaftsbild,, (Zeitschr. d. Ges. f. Erdk. Berlin 1925) adlı yazısıyla yöre görünüşünün ahengi üzerinde durmuş, O. Maull, "zur Geographie der Kulturlandschaft,, (Freie Wege vergleichender Erdkunde, Münih ve Berlin 1925) eserinde işlenmiş yöreyi coğrafi görüşle incelemiştir. Yine bunlardan N. Creutzburg, "über den Werdegang von Kulturlandschaften,, (işlenmiş yörenin oluş şekli) Zeitschr. d. Ges. f. Erdk. Berlin, 1928) ile "Wirtschaft Und Landschaft,, (Ekonomi ve yöre) (1930) ve "Kultur im Spiegel der Landschaft,, (yöre karşısında kültür) Bibliogr. Institut AG. Leipzig, 1930) adlı album - Atlasile yöreyi çok çeşitli yönlerden tahlil etmiştir. Bu arada yöre içinde şehir ve bunun yöreye tesiri üzerinde de durulmuş ve türlü eserler verilmiştir ki, W. Geisler'in die Deutsche Stadt (Alman şehri) (Forsch. zur deutsch. Landes - u. Volksk. cilt 22, H. 5, Stuttgart 1924) ile S. Passarge'nin "Stadtlandschaften der Erde,, (dünyanın şehir yöreleri) (Hamburg 1930) bunların başlıcalarındandır.

Bütün bu ve daha birçok y ö r e çalışmalarını arasında, bilhassa S. Passarge'nin yöre hakkındaki eserleri ve düşünceleri, ilim dünyasında geniş tesirler yapmıştır. [*] Passarge, y ö r e araştırmalarını ve bunları ifade tarzını gösteren bir kitap olarak yazdığı "Grundlagen der Landschaftskunde,, (Yöre bilgisinin temelleri) adlı eserile kendine mahsus olan sistemini ve görünüşü or-

[*] Passarge (S.) - Die Grundlagen der Landschaftskunde. Ein Lehrbuch und eine Anleitung zu landschaftskundlicher Forschung und Darstellung. cilt III Hemburg, 1920.

Passarge (S.) - Beschreibende Landschaftskunde. Hamburg, 1929.

Passarge (S.) - Einführung in die Landschaftskunde. Leipzig u. Berlin, 1933,

taya koymuş, bir müddet sonra (1929) Beschreibende Landschaftskunde (Tasvirî yöre bilgisi) adile diğer bir eserini, genişletilmiş ve düzeltilmiş olarak, vermiştir ki, bununla yöre bilgisini esas çizgileriyle incelemiştir. Bundan sonra, 1933 te. "Einführung in die Landschaftskunde", (yöre bilgisine giriş) adlı eserile genişleyen ve kısmen değişmelere uğramış bulunan y ö r e (Landschaft) görüşünü tahlil etmiş ve bunun için örnekler vermiştir.

Yöre bilgisi, coğrafyanın bir kolu olarak gelişmekte gecikmiş ve hemen anlaşılması ve kavranması kolay olmadığı için bu gelişme oldukça güçlüklerle karşılaşmıştır. Zira, canlıları ve bunların mevcudiyet şartlarını ve inkişaflarını kavrayabilmek için, içindekilerile birlikte m e k â n ı kavramak ve bunu a h e n k l i b i r b ü t ü n olarak gözönüne almak oldukça güç olmuştur. XX. yüzyılın ilk yarısının ortalarına doğru gelişme imkânı bulmuş olan yöre bilgisini şöylece târif etmek mümkün olmuştur: "Nisbeten dar bir sahadaki her türlü coğrafi olayların birleşmesinden doğmuş bir birliği bütünüle gözönüne almak ve o yerin hususiyetini belirtmek,,. Böylece meydana çıkarılan y ö r e t i p l e r i n i n birleşmesinden yöre grupları ve bunların da birleşmesinden yöre bölgeleri meydana gelmiştir. O halde, yöre bilgisinin esaslarını daha iyi kavrayabilmek için y ö r e m e f h u m u n u belirtmek gerekir.

Passarge'ye göre. "bütün olaylar bir yerde (bir mekânda) vukua gelir. İnsan için bu yer, duyularımızla görüp idrâk edebildiğimiz olayların hüküm sürdüğü bir mekândır ki, burası y ö r e'dir. ,, Bu düşünüşe göre, görme, işitme, hissetme, koku alma, tatma duyularımızla farkettiğimiz şeylerin birbirile ahenk teşkil ederek toplandığı yer, bir y ö r e'dir. Bu yer, umumiyetle ç e v r e (Umwelt) adı altında söylenen yerden daha şumullüdür. Çevre, bir dereceye kadar, makrokosmos içindeki mikrokosmos'dur. Yöre (Landschaft) ise, genişlemiş bir mikrokosmos'dur. Buna karşılık m u h i t (milieu) tâbiri, daha ziyade, içinde yaşanan mânevî, sosyal, kültürel bir atmosfer olarak gözönüne alınmak doğru olur. O halde, y ö r e, bir mekana bağlı olarak, yeryüzünde duyularımızla idrâk edebildiğimiz şeyleri ihtiva eder. Buna göre, yöreye iskân sahaları, yollar, mânevî hayatın gözle görülebilen varlıkları, idarî ve siyasi cihetleriyle işlenmiş yöre olayları dahil bulunur.

Yörenin yer değiştiren sâkinleri olarak hayvan ve insanın burada ayrı bir yeri olmak lâzımgelir. Gerçekten, sürüler halinde beslenen ve yetiştirilen hayvanların yöreye hususiyet verme bakımından değeri vardır. Bunun gibi, ticaret yapmak üzere veya çeşitli başka sebeplerle insanların yer değiştirmesi de önemlidir. Bunlara rağmen, yer değiştiren birer uzviyet olarak hayvan ve insanın doğrudan doğruya, yöreyi hududlandırma ve yöreyi tâyin etme bakımından rolleri nisbeten azdır.

Görülüyor ki, yöreyi teşkil eden birtakım unsurların bulunması lâzımdır. Başka bir sözle, bir terkip olarak gözönüne alınabilecek olan yörenin terki bini teşkil eden unsurlar mevcuttur. Nasıl ki, herhangi bir mürekkep cisim, kendisini teşkil eden diğer cisimlerin belirli şartlar ve nisbetler altında birleşmesinden meydana gelmiş ise, yöre de yine belirli bir mekânda, belirli şartlar ve sebeplerle birleşiniş birtakım unsurlardan terekküp eder. O halde, burada yörenin başlıca unsurlarını kısaca gözden geçirmek faydalı olur.

Yöreyi terkip eden unsurlar :

Yörenin terki bine giren unsurları atmosferde, katı yerkabuğunda, hidrosferde, kıyılarda, bitki örtüsünde, toprakta, insanın eserlerinde aramak gerekir. Bütün hava olayları (bulutlar, yağmur, kar, sis, kırağı, rüzgâr, soğuk, sıcak, ılık şartları) yöre içerisinde yer alabilir. Bunlardan biri veya birkaçı yöreyi karakterize etme hususunda mühim yer tutabilir. Bütün hava şartlarının mevsimlere göre yaptıkları tesirler yörede esaslı rol oynayabilir. Hele bu arada yöre ile ilgili mikrolimatoloji araştırmalarına yarayacak müşahedeler bu hususta faydalı neticeler verir [*].

Katı yerkabuğu da, çeşitli hususiyetlerle, yöreye tesir eder : Birinci derecede yörenin esas hususiyetini veren yeryüzü şekilleri (relief) gelir ki, bunlar arasında düzlükler (ova, vadi tabanı, seki, plâto...), tepelikler (sıra tepeler, dalgalı plâto...), dağlar, (geçitli ve geçitsiz dağlar, dik yamaçlı dağlar, tabaka basamaklı dağlar, tek dağlar, üstü hafif dalgalı dağlar...), vadiler, havzalar, çanaklar... ilh gelir. Tabiatile, yöredeki yerşekilleri (relief), önce, morfografik şekiller olarak gözönüne alınır, sonra bunların oluş ve meydana gelişini incelemek suretile morfolojisi yapılır [**]. Bunların yanında ve bunlarla birlikte yerşekillerini teşkil eden taşlar, tabakalar ve bu tabakaların duruş ve sıralanış şekilleri de yörenin hususiyeti üzerinde tesir yapar. Jeolojik yapı bahis konusu olduğu takdirde, yeraltı sularını ve mâden yataklarını ilgilendirdiği nisbette, yöre olarak gözle görülemeyen bir kısım yerler (derin tabakalar) de yöre sınırları içine girer ve bu yönde yöre mefhumu genişlemiş olur.

Yörede bulunan suların bir kısmı yüzde ve görünürdedir (göl, bataklık, akarsu, kaynak, nemli çayır...), bir kısmı ise diptedir (yeraltı suları,

[*] Bu türlü yeni etütlerden biri, araziye bağlı iklim şartlarını inceleyen ve "Aşağı Ren körfez arazisi ve çevresinin arazi iklimi", adını taşıyan aşağıdaki eserdir :

Weischert (W.) - Die Gelaendeklimat der niederrheinischen Bucht und ihrer Rahmenlandschaften. Münchner Geogr. H. 8, Regensburg 1955.

[**] İzbirak (R.) - Uzunaylada coğrafya araştırmaları. Ankara Üniv. Dil ve tarih-Coğrafya Fak. Dergisi, cilt III, sa. 3. Ankara 1945.

mağaralardaki sular gibi). Yerüstündeki suları iyi tanıyabilmek için yeraltı sularını da gözönüne almak lâzımdır ki, bu takdirdede yörenin (duyularımızla idrâk ettiğimiz yerin) hududu yine genişlemiş oluyor. Sular kısmına kar ve buz, devamlı ve geçici kar örtüsü, göllerin ve akarsuların üst kısmında kışın buz teşekkülü, buzkar (névé), buzul (glâsyé) de dahil edilir. Bu teşekküller, ya bir mevsime bağlı olarak bulunur, yahut yöreyi tamamen karakterize edecek kadar devamlı olur.

Denizle karanın birbirine dokunduğu yer olan kıyılar da yöre için mühim bir unsur teşkil eder : Kara, üzerindeki yerşekilleri (relief), jeolojik yapısı, dönüp dolaştıktan sonra denize ulaşan sularile yörede yer tuttuğu gibi, deniz de karaya tesir eden kuvvetleri (çatlak dalgaları, gelgit, akıntılar), derinliği, rengi, hareketleri ve başka görülebilen olaylarla yöreye müessir olur. Hernekadar denizin bu hususlarından oceanografya bahsederse de, kıyı yörelerinden bahsolunurken bir y ö r e u n s u r u olarak bunları ve hususile bulunduğu yerde bariz tesir yapan olayları yöre içinde mütalâa etmek gerekir.

Yörenin belirmesinde tesir eden pek mühim bir unsur da bitki örtüsüdür. Denilebilir ki, bitki örtüsü, çöller hariç olmak üzere, bütün yöreler üzerinde hâkim rol oynar. Bitki topluluklarının (ağaçlık, çalılık, bodur çalılık, otluk, çayırılık...) yörenin hususiyetini verme bakımından veri büyüktür. Bazan bir ağaç cinsinin de yörede hâkim ve karakteristik yer tuttuğu olur : Selvi, kavak, söğüt, palmiye gibi. Bitki örtüsü üzerinde insanın tesiri o derece büyük olmuştur ki, yörenin esas hususiyeti ekseriya silinmiş, veya hiç olmazsa arka plâna atılmıştır. İnsanın bu tesiri çeşitli tarzda ve yönlerde olmuştur ki, bu tesirler altında yöredeki bitki örtüsünü şu şekilde ayırdetmek mümkündür : Tabii bitki örtüsü, tahribe uğramış bitki örtüsü, korunmuş bitki örtüsü, yetiştirilmiş bitki örtüsü. Tabii bitki örtüsü, insanın tesirile değişikliğe uğramamıştır. Tahribe uğramış bitki örtüsü ise insanın geniş ölçüde tesir ve tahribine uğramış (kesilmiş, yangınlara mâruz kalmış, hayvancılık sahası olmuş...) ve bu halile, yozlaşmış ve yaralı şekle tabiat içinde kalmıştır. Korunmuş bitki örtüsü, insan elile yetiştirilmemiş olmakla beraber faydalı olduğu için veya başka bir sebepten ötürü tahrip olunmamıştır ki, etrafı yabanî ve zararlı bitkilerle çevrili ağaçların etrafının temizlenmesi ve böylece büyümesine imkân sağlanması bunun örneğidir. Yetiştirilmiş bitki örtüsü ise, doğrudan doğruya yöre içinde insan eliyle meydana getirilmiş, ekilmiş, dikilmiş, bakılmıştır ki, tarla bitkileri, yetiştirilmiş çayırlar, meyve bahçeleri, bağlar, bazı orman ve koruluklar, parklar, yeşil sahalardan bunlardır.

Toprak da, sadece ince bir örtü halinde kararları örtmüş bulunmasına rağmen, y ö r e u n s u r u olarak bitki örtüsünden sonra önemli yer tutar. Çünkü birçok hallerde bitki çeşitleri ve bitki örtüsü, yöredeki toprağın özellik-

lerine bağılı olarak yerleşmiş ve gelişmiştir. Toprak, çeşitli tesirlerle (fiziki, kimyasal, organik tesirler) taşların ufalanmasından meydana gelmiş, içerisinde canlıları da ihtiva eden bir varlıktır.

Toprak, yörede önce rengi ile kendini belli eder (kırmızımsı, boz, kahve rengi, siyah...). Bundan sonra da başlıca özelliği tanelerinin şekli, büyüklüğüdür. Toprağın verimli veya verimsiz oluşu, tesirini bitki örtüsü üzerinde hemen belli eder. Toprağın kalınlığı da, yer yer yarmalarda görülür ki, bunun da yöre için değeri vardır. Toprak adını verdiğimiz teşekküle çayırlikların tabanı, kurutulmuş göl ve bataklık dipleri, bazı topraklı moloz sahaları da dahildir.

Yöreye hususiyet veren unsurlar arasında insanın eserleri başlıca yeri tutar. Bu ehemmiyet, tabiatile, işlenmiş yörelerde (Kulturlandschaft) artar. İnsanın eserleri arasında yapılar, çiftlikler, köyler, şehirler, yollar, köprüler, demiryolları, kanallar, liman ve iskeleler, fabrika ve imalâthaneler, nakil vasıtaları... vardır. O derecede ki, bu eserlerin çokluğu ve çeşitliliği dolayısıyla tabii yöre tamamen değişmiş bulunabilir.

Ev ve iskân şekilleri yöreye bariz hususiyet verir :

Bu arada ev ve iskân şekilleri mühim yer tutar : Evin biçimi nasıldır? Kayalar içine oyulmuş evler, yarısı tabii duvar yarısı sunî duvarlı evler, yere gömülmüş evler. arı kovanı biçiminde evler, çatısı pramid veya koni biçimli evler, düz damlı evler, çatılı evler.... Ev inşasında kullanılan malzeme nelerdir? ağaç dalları, kamış, çit halinde örgü, çim, kerpiç, taş, tuğla, beton, betonarme.. Binaların yapı tarzı, şekli, bölünüş tarzı nasıldır? Zemin kat, bodrum kısımları, katlı, sıcağa karşı alınmış tedbirler, soğuğa karşı alınmış tedbirler, kazıklar üzerine yapılmış binalar, ağaç kulubeler, modern binalar.... Dinî ve içtimaî binalar hangileridir? Camiler, mescitler, eski medreseler, türbeler, kümbetler, başka dinlere ait tapınaklar, kervansaraylar, hanlar, hamamlar... Etrafındaki bina ve tesislerle birlikte bir çifliğin görünüşü nasıldır? Evlerin sıralanış şekli ve birbirleriyle olan ilgileri bakımından da yöre için hususiyet gösterebilirler : Münferit köy ve çiftlik evleri, küçük köy teşkil eden çiftlikler, birbirine bitişik evlerden müteşekkil köy, daire biçiminde köy, yolboyu köyleri, sıra sıra evlerden müteşekkil köy, savunmaya elverişli yerde kurulmuş köy, orman içi köy (açmacı köy), burclar, hüyükü köyler.. Bütün bu hususlar, yörenin görünüşüne çok tesir eden unsurlardır. Topoğrafya haritaları yapan haritacı, gezip gördüğü ve ölçtüğü yerlerde, artan vakitlerinde, bu türlü olayları da müşahade ederse ve bu arada meselâ çalıştığı yöredeki ev tiplerinden bir veya birkaçının plânını çizerse ve yörenin hususiyetini

belirten birkaç tipik köy plânı çizirse yöre bilgisine ve dolayısıyla memleket coğrafyasına ve ilmine faydalı işler yapmış olur.

Burada hemen şu noktayı belirtelim ki, iskân yerlerinin yöredeki yeri de önemli bir cihettir. Bu ciheti şu bakımlardan tetkik etmek mümkündür :

1 — Yüksekliğe, relief'e, taşların cinsine, toprak nevilerine ve jeolojik formasyonlara göre farklı özellikler gösteren iskân yerleri vardır. Böylece meselâ şu türlü iskan yerleri ayırdedilebilir : Vadi tabanında, kayşat üzerinde, vadi sekisi üzerinde, dağ eteğinde, yamaçta, tepede, sırtta, iki vadi, arasındaki, sırtta, boyunda, vadilerin çatallaştığı yerde, dar geçitte, havzada, çanakta, çöküntü hendeğinde...

2 — Akarsulara göre şu iskân yerleri görülebilir : Adada, kıyıda, yığınak yerinde, çarpak yerinde, dik kıyıda, ırmağın daraldığı yerde, su baskını sahasında, ırmağın çatallaştığı yerde, dilde, iki ırmak arasında, tâli kol üzerinde, menderes boyunda, su baskını sahası kenarında, sed üzerinde, yavlan yer (ırmak içindeki kum sığılığı) yakınında...

3 — Göl ve bataklıklarla ilgisine göre şu iskân yerleri ayırdedilebilir : adada, göller arasında, göl kenarında, dik kıyıda, yatık kıyıda, bataklık sahada, gölün daralan bir yerinde, göl ayağının bulunduğu yerde, göle dökülen akarsuyun ağzında, göl sularının taşkın yaptığı yerde, göl kıyısından oldukça geride, sed üzerinde...

4 — Denizle ilgisine göre şu iskân yerleri ayırdedilebilir : Kumsalda, yarda, koyda, burunda, boğazda, kıstakta (berzahda), kıyı yakınındaki adada, lagün kenarında, akarsu ağzında, akarsu ağzı yakınında, kıyı ovasında...

5 — Su ile ilgisine göre şu iskân yerleri vardır : Kaynak başında, bent yakınında, ırmak boyunda, taban suyunun bol olduğu yerde, sudan uzak yerde, arteziyen kuyusu yanında...

6 — Bitki örtüsü ile ilgisine göre şu iskân yerleri seçilebilir : Orman kenarında, kırdan, orman içinde, bozkır kenarında, bozkır ortasında, ormanın seyrelmiş bir yerinde, kesilmiş orman içinde, çalılık yanında, fundalık yanında veya içinde...

7 — Ekilen yerlerle ilgisine göre şu iskân tiplerini ayırdederek mümkündür : Tarlaların ortasında (yâni tarlalar köyün hemen çevresinde), tarlaların yakınında (yâni ekilen yerler köyün bir tarafında), tarlalardan uzak (yâni köyün ekilen arazisi köyden oldukça uzaktır yahut bir taraftadır yahut ta uzak ve dağınıktır).

8 — Şoselerle ilgisine göre iskân yerleri : Şoseden uzak, şose üzerinde, şosenin bittiği yerde, yol kavşağında...

9 — Başka iskân yerleriyle ilgisine göre iskân yerleri : Tek başına, grup halinde, dağınık halde, sıra halinde, topluhalde, banliyö halinde....

10 — Yeraltı ve zeminle ilgisine göre iskân yerleri : Maden cevheri sahasında, maden işletme yerinde, taş ocağı yanında....

11 — Zamanla ilgisi bakımından iskân yerleri : Devamlı iskân yeri. geçici iskân yeri (yazın oturlan yerler...), eski iskân yeri (harabeler...) pek eski iskân yeri (hüyükler)....

İktisadî hayatın tezahürleri de yöreye hususiyet verir :

Burada misal olarak verdiğimiz iskân yerlerinin çeşitli olaylarla ilgisi gibi, yörenin hemen bütün unsurlarının da diğer unsurlarla ve olaylarla çeşitli ve yakın münasebeti vardır. Yukarıda kısaca ve bir misal olarak belirtilen iskânın yöre ile ilgisi, yörenin hususiyeti halinde belirir. Bunun gibi, yollar, limanlar, iskeleler ve münakale vasıtaları ile yöre arasındaki ilgi ve iktisadî hayatın tezahürleri yörenin esas karakterini teşkil eder. Bunlar arasında hele bu sonuncusu, yöre içinde ve onun canlılığına çok tesir edecek şekilde bulunduğundan iktisadî hayatın yöre içindeki durumunu ve ilgisini bir diğer örnek olarak burada kısaca belirtmek faydalı olur.

Yörede iktisadî hayatın tezahürü bakımından bilhassa şunlar dikkati çeker :

1 — Avcılık ve balıkçılık yerleri : Lagünler, orman ve otluklar, balıkçılık sahaları, balık neveleri...

2 — Ziraat : a) Tarlaların yeri : Vadi içinde, yamaçlarda, dik yamaçlarda, yatık yamaçlarda, gedeneli (sunî taraçalı), gedenesiz, masa biçimli plâto üzerinde, havza içinde, çanakta, göl kenarında, akarsu kıyısında. su baskını sahasında, kumlu yerde, milli yerde, killi yerde, çakıllı yerde, molozlu yerde, dibi kaya olan yerde, orman içinde, bozkırda, çayırdaki, çalılık yerde... Tarlaların büyüklüğü ve biçimi? b) Ekip biçme tarzı : Fidan dikme, sabanla sürme, meyve verme. tarla, fidanlık, sulama, kurutma... c) Aletler : Çapa, saban, tarlayı düzleme aleti, çift hayvanları, traktör... d) Ekilen bitkiler : Hububat, baklagiller, yumrulu bitkiler, sebzeler, meyveler, yağlı bitkiler... Bunların yörenin nerelerinde yetiştirilmektedir? Bunların iskân yerleriyle ilgisi nedir? (yakın, uzak, çok uzak, köy veya kasaba içinde...).

3 — Hayvan yetiştirme : a) Otlak yerleri : çayır, bozkır, yüksek çayır (dağ çayırları), sunî çayır, otluk... b) Yem bitkileri : Çayır, ot, ağaç ve çalı yaprakları, keven ve başka dikenler... c) Otlakların yöredeki yeri : Vadilerde, havzada, yamaçlarda, masa arazi üzerinde, doruklar çevresinde... d) Evcil hayvanlar : Sığır, davar, kümes hayvanları, arı... e) Hayvan yetiştirme şekilleri : Hayvanların yarı vahşi şekilde yetiştirmeleri (yıkılar gibi), ahırda bes-

leme tarzı, yetiştirme, ahır şekilleri ve yeri, yaylaya çıkma, yayladan inme, kış barındırma yerleri (in, ağıl, ahır...).

4 — Ormandan faydalanma : Ormanın kesilmesi ve tahribi, faydalı bitkilere itina edilmesi, işlenme tarzı...

5 — Bahçecilik : Bahçenin biçimi, büyüklüğü, yeri (ev bahçesi, evden uzak bahçe, yamaçta, vadide, göl veya deniz kenarında...), bahçede yetiştirilen başlıca bitkiler, bağlar...

6 — Sanayî : a) Yeraltından faydalanma : Maden ocakları, taş ocakları, kum, çakıl ve mil ocakları. tuğla ve kiremit harmanları, kerpiç yapılan yerler... b) Su kuvvetinden istifade yerleri : Bentler, çağlayan ve şelâleler, değirmenler, hidro - elektrik santrali... c) Fabrika yerleri : Fabrika binaları ve tesisleri, işçi meskenleri, işçi veren köyler... d) Turizm yerleri : Turistik yerler (tabii, tarihi...), oteller, kaplıca ve içme yerleri, sayfiye yerleri, dinlenme yerleri...

Bütün bunların y ö r e ile ve onun çeşitli u n s u r l a r ile yakın ilgisi vardır : İktisadî hayatın (avcılık, balıkçılık, ziraat hayvancılık, sanayî, turizm...) vükseklikle, yerşekillerile (relief ile), jeolojik yapı ve toprak nevileriyle, su ve kar şartlarıyla, bitki örtüsü ile ve hayvanlarla yakın ilgisi vardır. Bütün bu topluluk içinde iktisadî hayatın tezahürleri de, böylece, yörenin bir unsuru halinde belirir.

Yöre unsurlarının tesiri ve coğrafi yöre :

Cörülüyor ki, y ö r e m e f h u m u , gerçekte birçok tabii ve beşerî unsurların (relief, iklim, sular, kıyılar, bitkiler, toprak, iskân ve iktisadi hayatın tezahürleri.....), bir yere mahsus ve belirli k a t g ı l a r halindeki terkibi ifade etmektedir. Başka bir sözle, y ö r e, yerine göre, mevcut unsurların türlü derecelerden katışmasıyla doğmuş bir b i r l i k'tir. Acaba bu birliğin büyüklüğü ne kadar olur? Şüphesiz yok ki bahsi geçen unsurların belirli bir hususiyet ve ahenkle birleşebildiği yer ne büyüklükte ise, yörenin büyüklüğü de o kadar olur. Buna bağlı olarak, öyle yöreler vardır ki, mozayık yöre denilebilecek kadar dar sahalı ve küçüktür. Öyle yöreler de vardır ki, küçük bir bölgeyi andıracak kadar geniştir. Yine buna bağlı olarak, y ö r e n i n b i ç i m i de, bu unsurların terkinin belirebildiği yere göre pek çeşitlilik gösterir : Bir kısım yöreler bir vadiye ve onun hatta bir kısmına inhisar eder. Bir kısım yöreler bir dağın yamacına veya doruk çevresine bağlıdır.... ilh. Buna göre, yöre (Landschaft) sadece gözle görülebilen ve diğer duyularımızla d o ğ r u d a n d o ğ r u y a idrak edebildiğimiz bir y e r (peyzaj) olmaktan çıkıyor, şu yahut bu genişlikte ve biçimde bir s a h a olarak beliriyor ki, coğrafi mânâsile y ö r e (Landshaftsraum, paysage géographique) bu olmak gerekir.

Öte yandan, yöreyi teşkil eden sahanın hususiyetlerine çok tesir eden başlıca unsurlardan birini esas tutmak suretile yörenin adlandırıldığı da olur: Morfolojik yöre. iklim yöresi, bitki yöresi, endüstri yöresi gibi. Bunlardan meselâ morfolojik yöreler arasında şunlar söylenebilir: Tabakabasamaklı yöre, masa yapılı yöre, karstik yöre, volkanik yöre, kumullu yöregibi [*] Bunun mânâsı, meselâ tabakabasamaklı yörenin bu şekilde olmayan başka yörelerle çevrili bulunması ve kendine mahsus bir şekil topluluğu teşkil etmesidir. Bunun gibi, çevresindeki iklim şartlarına göre farklı hususiyetler gösteren iklim sahalarına da iklim yöresi ve bu hal bitki için ise bitki yöresi bahis konusu olur. Bunlar gibi, bir yörenin insan elile işlenmesi devam ettikçe ve meselâ orada çeşitli fabrika ve imalâthaneler toplandıkça o saha da çehresini değiştirir ve böylece bir endüstri yöresi belirir. Yöre tâbiri, böylece, esaslı bir unsura göre kullanılmışsa veya araştırma hedefi bunu gerektiriyor ise kullanılabilir. Ancak, gerçekte yöre, yukarıda belirttiğimiz gibi, muayyen bir yerde belirli şartlar altında teşekkül etmiş bir terkip olarak gözönüne alınmalıdır. Yörenin (coğrafi yörenin) esas mânâsı bu olmak gerekir.

Şüphe yok ki, yöreyi teşkil eden unsurlardan iklimin mühim rolü vardır ve bir bölgede iklimin bitkiler, topraklar ve sular üzerinde olan tesiri oldukça geniş sahalarla yayılmış bir haldedir. Ancak, araya yerşekilleri (relief) ve taşların cinsi, toprağın hususiyeti girdiği takdirde yeni yeni ve birbirinden hayli farklı şartlar meydana gelir ki, bu takdirde böyle geniş bir bölge içinde yer yer tabii yöreler belirmiş olur. Meselâ: Aynı iklim bölgesinde bulunan bir lāv plâtosu ile bir killi tepe, bir aluvyal ova veya vadi tabanı arasında önemli farklar vardır. Burada bu dört relief şekli ile taş neveleri, kendine mahsus birer yöre karakterinin belirmesinde âmil olurlar. Bu sebepten, nisbeten geniş sahalı olan iklim bölgeleri, başka unsurun tesirile, ekseriya yörelere bölünmüş olarak görülür. Bununla ilgili olarak, çeşitli büyüklükte olmak üzere, büyük yöreleri, yöre'leri, tâli yöreleri ayırdetmek mümkün olur.

Bu çeşitli yörelerin ayırdedilişinde topoğrafik unsurlar (arazi şekilleri) rol oynayacağı gibi, yükseklik te bu hususta yer tutar. Gerçekten, denizden olan yükseklik derecesine bağlı olarak iklimde de bâriz değişmeler olur. Bununla ilgili olarak bitki örtüsü, toprak ta farklı durum gösterir. Yükseldikçe, böylece, bitki örtüsünde bâriz tezahürler halinde görülen bir kademelenme (yükseklik kademeleri) belirlir ki, bu da ait olduğu yöreye hususi bir karakter verebilir. Acaba bu hallerde de kademelere göre ayrı ayrı yöreleri mi ayırt etmek gerekir? Böyle bir kademelenme halinde, eğer bâriz birtakım

[*] R. İzırak'ın, yukarıda da gösterilen "Uzunyaylada coğrafya araştırmaları," adlı etüdünde, 1945 te, jeomorfolojik yöreler ayırt edilmiştir,

yöre unsurları (bitki örtüsü, iklim, toprak, iskân...) belirmiş ve orada bir terkip meydana gelmiş ise, tabiatile, orada da bir y ö r e'den bahsetmek doğru olur. Ancak, birçok hallerde bu türlü yöreleri, biraz önce işaret edilen tâli yöreler arasında saymak ta doğru olur.

Yörenin sınırları :

Yörenin sınırlarını her zaman kesin olarak çizmek mümkünmüdür? Şüphesiz ki, bazı hallerde mümkündür. Meselâ : Etrafı bozkırla çevrili bir ormanlık dağ, tamamen ziraat sahası olan bir arazinin yanındaki orman gibi. Birçok hallerde ise yöreyi hududlandırmak o derece kolay olmaz. Çünkü, farklı yörelerin hududu düz ve bâriz bir şekilde değil, yöredeki olaylarla ilgili olarak, içiçe geçmiş bir halde bulunur. Meselâ : Yanyana iki ayrı yörede ziraat sahası, orman içerisine sokulmuştur veya bunun aksi olmuştur. Bu takdirde yöre hududunu çizmek hususunda iki yola başvurmak gerekir : Biri, bu hududu şematik olarak çizmek ve bazı içiçe geçmeleri gözönüne almamak. Diğeri, eğer iki yöre arasında geniş, bariz ve şemalaştırılamıyacak durumda sahalarsa, buralarını yerine göre birer geçiş yöresi (intikal yöresi) veya daha dar ise sınır sahası olarak belirtmek. Tabiatıyla, hudud çizgisi ve sınır sahası çeşitli biçim ve uzanısta olabilir : Düz, eğri büğrü, zigzak uzanışlı, yıldızvarı, ardarda dizilmiş ada sıraları tarzında... gibi. Bu sonuncu hale, yörelerde ekseriya rastlanır. Meselâ : Geniş bozkırlarda küçük orman adaları ve orman içinde bozkırlaşmış dar sahalarsa gibi.

Bundan başka, kabul etmek lâzımdır ki, birçok yörelerde iki esas istikamette uzanış bulunur : Biri, ufkî uzanış, diğeri şakulî uzanış (yani relief'e göre uzanış). Bunlarla ilgili olarak, her iki yönde (ufkî, şakulî) de sınırdaki içiçe geçmeler veya bariz ve düz uzanışlar belirir.

Yörenin sınırlarını çizerken ve yöreyi belirtirken üzerinde durulacak başlıca düşünce şu olmalıdır : Bir yerde çeşitli yöre unsurları ne şekilde birleşmişlerdir ? Bunun cevabı o derece kolay değildir ve burada araştırmacının şahsi düşünce ve kavrayış tarzının da tesiri vardır. Meselâ : Ormanlık bir dağ bariz şekilde otluk bir ovanın ortasında bulunuyorsa, aradaki hududu çizmek oldukça basittir. Fakat dağ ve ovanın relief olarak bariz sınır göstermesine karşılık, orman sahası ovaya doğru bir mikdar sokulmuş ise, bu takdirde şu düşünce ve güçlük belirir : Hududu çizmek için acaba orman hududunumu, yoksa dağ hududunumu seçmelidir ? Eğer ovadaki orman az yer tutuyorsa, bu takdirde burasını dağdaki ormana katmak doğru olur. Geniş olduğu takdirde ise ovanın bu ormanlık kısmını bir intikal yöresi olarak belirtmek isabetli olur.

Şurasını da hemen belirtmek gerekir ki, yöreyi sınırlarken ve yörede araştırma yaparken, o yöreyi karakterize etmek bakımından birinci derecede

önemli olaylarla ikinci ve üçüncü derecede önemli olayları ayırt edebilmek icap eder. Şüphesiz ki, her ilmî tasvir mânevî bir başarının ifadesidir. Bu başarı yalnız güzel ifade tarzı, zarafet ve zevkle değil, aynı zamanda bilgi ve tenkit kudretinin de varlığıyla mümkün olur. Yörede müşahedelerde bulunurken, yöre içinde önemli ve karakteristik olan olaylarla önemsiz, tesadüfi, bulunması ile bulunmaması arasında büyük bir fark olmayan olayları birbirinden ayırt edebilmek lâzımdır. Bunu yapabilmek için etraflı bilgiye ihtiyaç vardır ki, bunların başında jeomorfoloji ve jeoloji, iklim bilgisi, toprak, bitki ve sular bilgisi, içtimai ve iktisadi ilimler hakkındaki bilgi gelir. Önemliyi, önemsizi ayırt etme ne demektir? Bir yöre için hangi olay önemli veya önemsiz olabilir? Misâl olarak şunu verelim: Çölde ve genel olarak kurak bölgelerde en önemli unsur şudur. Oradaki hayat, insan ve hayvanların yaşayabilmeleri, hülâsa herşey bu unsura bağlıdır. O halde böyle yerler için su un s u r u önemlidir. Buna karşılık, her türlü suları bol, fazla yağışlı yerlerdeki yöreler için su unsuru birinci derecede önemli değildir, sadece diğer normal olaylar arasında bir unsurdur. Yine meselâ: Bazı kıyılarda kayaların çatlaklı, yarıklı ve yer yer köşeler teşkil ederek uzanışının önemi vardır. Çünkü, balıklar (meselâ alabalık) bu gibi yerlere yumurtalarını bırakır ve ürerler. O halde, bu jeolojik hususiyetin, bir unsur olarak, yöre içinde önemli yeri vardır ilh.

İzahlı yöre bilgisinin esas problemleri :

Acaba coğrafi problemlerden şu veya bu derecede farklı olarak yöre bilgisi problemleri de var mıdır? Eğer yöre bilgisi, hususile ülkeler coğrafyasından biraz farklı ise, kendine mahsus problemlerinin de bulunması gerekir. Gerçekten, birçok meseleler vardır ki, bunlar yöre bilgisi çerçevesi içinde, teferruatlı çalışmalar halinde işlenirse, bunların neticelerinden ülkeler coğrafyası faydalânır. O halde, yöre araştırmaları, ülkeler coğrafyası etüdleri için de esash bir kaynak vazifesi görür.

Yöreyi tanıtmak için önce o sahanın bir tasviri yapılmak icap eder. Bir çok ilim kollarında ve hele coğrafya ile onun bir kolu olan yöre bilgisinde tasvirin önemi büyüktür. Ancak, bu ilimlerin gayesine uygun ve problemlerini aydınlatmağa ve izaha götürmeğe yarayacak tasvirleri yapmak gerçekten güçtür. Bir kere, her olayı belirtirken ona mahsus ilmi terimleri kullanmak ve böylece nomenklatür kaidelerine uymak ve olayları müşahade ederken onları âdeta teşhis etmek icap eder. Bundan başka, yukarıda da belirtildiği üzere, pek çeşitli olaylar arasında önemli ile önemsizi ayırt edebilmek, bütün bu yollarla yörenin esas yapısını ve bu yapıyı teşkil eden çeşitli unsurların birbiri ile olan ilgisini tesbit edebilmek gerekir.

İşte böylece meydana getirilmiş kuvvetli ve esash yöre tasvirlerinden sonra, izahlı yöre bilgisinin problemlerini gözönüne almak sırası gelir. Yöre

izahlarını yaparken bilhassa jeomorfoloji (x), jeoloji (xx), toprak bilgisi (xxx), bitki ekolojisi ve mikroklimatoloji (xxxx) gibi tabii ilim kollarından faydalanmak, şehircilik ve iskân işleri ile ekonomi ve bu arada ziraat, hayvancılık, küçük ve büyük endüstri, münakale coğrafyası gibi ilim kollarından istifade etmek (xxxxx) icap eder. Bir yöre incelenirken, yerine göre, bu ilimlerin sağladığı bilgilerden ne kadar iyi faydalanılırsa, izahlar da o derece sağlam olur. İzahlı yöre bilgisinin başlıca vazifesi, yöreyi terkip eden unsurların bir araya gelmesindeki sebepleri açıklamaktır. Yöreyi terkip eden unsurlar başka başka ilimlerin (klimatoloji, jeomorfoloji, hidroloji, toprak bilgisi, bitki ekolojisi...) sahası içinde de yer alır. Ancak, aradaki fark şudur: Bu ilimler den herbiri, sahasile ilgili unsurlarla meşgul olur. Yöre bilgisi ise, nisbeten küçük ölçülü bir mekân dahilinde (yeryüzünün küçük bir parçasında) bütün bu unsurların bir t e r k i p halindeki birleşmiş halini mütalâa eder.

İzahlı yöre bilgisinin çerçevesi içine giren ana problemeler arasında yöreye bağlı iklimler (iklim bölgecikleri) ve bunların birleşmesinden doğan iklim bölgeleri ve iklim kuşakları, yörenin ölçü ve kaideleri (Norm'ları), yörede değişmeler (tâdiller, modification) başta gelir ki, şimdi bunların herbirinden kısaca bahsetmek faydalı olur.

İklim, yöreyi meydana getiren faal unsurların, saha ve yayılış bakımından, en geniş yer tutanıdır. Bu unsur, ayrıca sulama, toprak, bitki gibi başka olayların da doğmasında âmil olur. Yöreyi terkip eden diğer unsurların aksine

[*] (R.) İzırak - Jeomorfoloji. Ankara Üniv. Yayın. 12, Bilim kitapları serisi 4, Ankara 1948.

R. İzırak - Sistematik jeomorfoloji. Harita Um. Md. İlim ve Teknik kitapları serisi 4. Ankara 1955.

[**] H. N. Pamir - Dinamik jeoloji. Arzın dış hadiseleri. İst. Üniv. Yay. 11, 1937.

H. N. Pamir - Dinamik jeoloji. Yerin iç olayları. İst. Üniv. Yay. 348, 1948.

Ş. A. Birand - Stratigrafi (historik jeoloji). Ziraat Fk. Yay. 9, Ankara 1940.

Ş. A. Birand - Mineraloji dersleri. Ankara Üniv. Ziraat Fk. Yay. 12, 1949.

M. Sayar - Mineraloji ve jeoloji. İst. Tek. Üniv. Yay. 188, 1949.

[***] K. O. Çağlar - Toprak Bilgisi. Ankara Üniv. Ziraat Fk. Yay. 40, 1949.

[****] A. Ardel - Klimatoloji. İst. Üniv. Yay. 7, 1940.

U. E. Çölaşan - Türkiyede Ziraat Rasatları. Ankara Üniv. Ziraat Fk. Yay. 7. 1949.

[*****] A. Tanoglu Enerji Kaynakları. İst. Üniv. Yay. 124, İstanbul 1950.

A. Tanoglu - Ziraat Hayatı. İst. Üniv. Yay. 177. İstanbul 1942.

A. Rüstow - İktisadi Coğrafya. (tercüme : H. İlteber). İst. Üniv. Yay. 238, İstanbul 1944.

K. Köylü - Zirai işletmeler. Ankara Üniv. Ziraat Fk. Yay. 31, 1951.

F. Yavuz - Şehircilik Ders Kitabı. Ankara Üniv. S. B. Fk. Yay. 31 - 13, Ankara 1953.

F. Yavuz - Ankaranın imarı ve Şehirciliğimiz. Ankara Üniv. S. B. Fk. Yay. 21 - 3, 1952.

olarak, iklim, elle tutulacak derecede bariz ve katı şekilde belli bir olay olmayıp, ortalama hava durumunun oradaki ifadesidir. Fazla olarak, bir yerde hava hareketleri ve değişiklikleri olur ve bu da başka bölgelere intikal edebilir. Buna göre, bir bölgedeki iklimi karakterize etme bakımından elde şu ka-
hıyor : Atmosferin oradaki ortalama halini tesbit etmek ve bu normal iklimden olan sapmaları (inhirafları) belirtmek. Şüphesiz ki, bazı yöre tezahürleri (bitkiler, erosion...), bazı extrem tesirlere (don, şiddetli sağanak...) bağlıdır ve bu sebepten iklimin nihaî değerlerini de gözönüne almak gerekir.

Yörede mevcut unsurların hepsi birbirine tesir eder ve birbirine bağlıdır. Hiçbir zaman bunlar tek başına değildirler. Aktif bir unsur olarak iklim ile pasif bir unsur olarak katı yerkabuğunun birbirlerine karşılıklı tesir etmelerinden yöreyi terkip eden unsurlar doğar ki, bu reaksiyon neticesinde doğan unsurlar, bu defa iklim ve yerkabuğuna tesir ederler. Meselâ : İklım ve yerkabuğunun tesirlerinden doğan bir orman, buharlaşma yolile iklıme, taş dağılması ve ufalanması yolile yerkabuğuna tesir eder. Yine ormanların tahribi, iklimin değişikliğe uğramasına, sulamaya ve yerşekillerine müessir olur.

İklım n o r m l a r ı n ı (ölçü ve kaidelerini) gözden geçirirken şu soru ile karşılaşabiliriz : Normal iklimi nasıl sınırlamalıdır ? Bariz sınırlarla çevrili hiçbir iklim bölgesi yoktur. Daima görülen şudur ki, bir iklim bölgesi ötekine yavaş yavaş intikal eder ; sadece bir bölgenin muayyen bir nüve kısmında çok karakteristik iklim özellikleri bulunur. Buna göre, iklimi nasıl karakterize etmelidir ? En iyisi, sıcaklık ve yağış temel olarak almak ve meselâ : sıcaklık unsuru içinde (a) dan (b) ye kadar ve yağış unsuru içinde (c) den (d) ye kadar olan değerleri normal iklim için ölçü kabul etmektir. Böylece, bölgedeki iklimi karakterize etmek ve sadece extrem'lerin değişmelere yer verdiğini düşünmek mümkün olur.

Yöre norm'larının belirmesinde katı yerkabuğuna gelince, bunlar arasında arazinin meyli mühim yer tutar. Meyil fazla ise sular süratle aşağılara iner, ovada ve hele çanak biçimindeki yerlerde ise su birikmeleri olur. Denilebilir ki, bir yöre için en elverişli meyil ölçüsü 5 - 20° arasında bulunanlarıdır.

Taşların tesiri, bilhassa sugeçirirlik ve sugeçirmezlik derecelerine göre önem kazanır. Taşların ufalanmasından doğan örtü, bitkilerin yetiştiğı yer olarak orta derecede bir sugeçirirlik ile verimlilik ister. Bütün bunlar kadar önemli olarak bir de normal bitki topluluklarını tâyin etmek gerekir : Belirli yağış, sıcaklık ve toprak şartlarıle meydana gelmiş bulunan bitki toplulukları (geniş yapraklı orman, iğne yapraklı orman, karışık orman, maki, çayır, otluk...).

Şimdi, yörede olan t â d i l l e r'den (kısmen olan değişmelerden) de kısaca bahsedelim. Yöreye esas teşkil eden ölçünün değişmesile, yöreyi doğuran

ve içiçe geçmiş bulunan bütün kuvvetlerde karışık bir durum belirir. Bununla beraber, bu karışık halin neticesi oldukça sadedir. Başlıca değişmeler arasında tabii ve insan elile olanlarını görmekteyiz. Meselâ: Nemlilik değişmelerini ele alalım. Yöreye tesir etme bakımından nemlilik ya lüzumundan fazladır, yahut ihtiyaçtan azdır. Bunun da çeşitli sebepleri vardır. Bu sebeplerin tesbiti, yöre problemleri arasındadır. Şimdi nemlilik ve kuraklık değişmelerine (tâdil edilişlerine) dair bazı örnekler verelim: Dağların nemli rüzgârlara karşı olan yamaçları ekseriya bol yağış alır. Bu halde, ya normal bir toprağın bulunuşu yahut biraz su geçiren zeminin mevcudiyeti ile değişme olur. Zira, zemin çok su geçiriyorsa, bu takdirde yağıştaki fazlalık, bu fazla sugeçirirlik dolayısıyla (meselâ kumlu arazi, çok çatlaklı kalker arazi...) denkleşmeye tâbi olmuş olur. Buna göre, mevcut normal bitki topluluğu, gerçekte böylebir denkleşme ölçüsüne bağlı kalmış demektir. Yamaçların diklik derecesi de denkleştirici bir rol oynar: Yani böylebir, yağışı fazla yerde, süratli akış, toprakta normal bir nemlilik derecesinin bulunmasına sebep olur.

Şimdi, diyelim ki, yağış normaldir ve hatta azdır. Bu takdirde suyu az geçiren bir zeminin bulunduğu çanak biçimli veya düz bir arazide sular toplanma imkânını bulur, böylece nemliliğe doğru bir denleşme belirmiş olur. Yine zemin çokça sugeçirir olduğu takdirde, orada çok yağış ta olsa, kuraklığa doğru bir değişme olur ki, kalker arazide veya sugeçiren lâv örtülerinin uzandığı yerlerde, iklim şartları (bol yağış) bakımından ormanın yetişmesi beklenirken, otluk, dikenlik veya çalılıkların mevcut olmasının sebebi budur.

Bitkilerin tâdile uğraması üzerine olan toprak tesirini mütalâa ederken, sadece toprağın üst katı ile iktifa etmeyip daha derinliğine olan kesiti de gözönüne almalıdır. Meselâ: Sugeçirir kalınca bir tabaka üzerinde ince bir kil tabakasının bulunuşu kurak bir arazi tesiri gösterdiği halde, sugeçirmez kalınca bir kil tabakası üzerinde ince bir kum tabakasının bulunuşu nemlilik şartlarını artırır. Zira, böyle bir mahallî şart ağaç köklerinin (1 - 2 m. derine kadar) ve ot köklerinin (10 - 50 cm. derine) belifli bir derinliğe kadar işlemesine ve orada tanansuyuna yaklaşmasına imkân verir ve böylece bir denleşme norm'u hasıl olur. Bu arada, normal bir zemin sayılan killi-kumlu toprak (millî arazi), eğer ince bir tabakadan ibaret ise veya altında suyu çok geçiren bir tabaka varsa, bulunduğu yer için kuraklık tevhit eden (kuraklığa doğru değişmeye sebep olan) bir âmil halinde belirir. Böylebir yerde ancak sulama yolile iyi ziraat yapmak mümkün olur.

Jeolojik yapının bu husustaki tesiri, daha ziyade, kaynakların çıkış yerleri ve yeryüzüne yakın tabansuyu (kuyu yatağı) ile ilgilidir. Bu yolda da nemliliğe doğru gidiş şeklinde bir değişme belirebilir. Yine kurak bir bölgeden sadece geçen ve fakat oradan beslenmeyen bir akarsu da böyle bir hususiyet

ve tesir gösterir. Nemlileşmeye doğru ve kuraklaşmaya doğru olan değişmeler (modification'lar) halindeki problemler çok cepheli ve ilgi çekecek değerdedir. Bu değişmeler, yağış miktarı ve dağılışı, yerşekilleri, jeolojik yapı, taş nevileri ve toprağın hususiyeti birlikte tesir ettikleri zaman vukua gelir ki, bu konu yöre bilgisinin esas çerçevesi içine girer.

Şimdi, biraz da, sıcaklık ve nemlilik şartlarile doğan değişmelere dokunalım. Sıcaklık buharlaşmayı doğurur, buharlaşma sıcaklığı düşürür. O halde, nemlilik soğukla, kuraklık sıcakla ilgilidir. Öğle bir dağ yamacı düşünelim ki, burası suyu geçiren kalkerlerden müteşekkil olsun, güneşe ve hâkim rüzgârlara dönük bulunsun. Böylebir yamaç, isterse nemli ve hatta serince bir bölgede yer alsın, kurak-sıcak bir hususiyet gösterir ve bu yolda, bulunduğu bölgeye göre, bir değişmeye mâruz kalmış olur. Meselâ : Orta Avrupanın serince ve yağışlı bir bölgesinde böylebir yerde bağ yetiştiği görülürse, bunun bu türlü sebeplerden ileri geldiğini düşünmek gerekir. Bu arada bazı bozkır bölgelerinde, koyu renkli lâv örtüleri, renkleri sebebile, o derece kızgın bir hale gelirler ki, (güneş karşısında) bu gibi yerlerde bitkilerin yetişmesi çok güçleşir.

Bir de münavebeli tâdiller olur ki, bunlar mevsimlere göre bir extrem'den diğerine atlama şeklinde belirir. Nemli ve kurak değişmeler, bazı toprak nevileri için (hele kil ve marn için) barizdir : Kurak mevsimde kuruluk, yağmurlu mevsimde bol yağışlık.

Bundan başka, insan elile olan tâdil (modification) da yörede önemli yer tutar. Yaşadığı yerden faydalanan ve işleten insan, yöre üzerinde o derece derin tesirler bırakır ki, o sahanın dış görünüşünü tamamen değiştirmekle kalmaz, orasını tanınmaz hale de getirebilir. O derecedeki, bugün insanların yerleşmiş bulunduğu bölgelerde ilk yöreyi (insan eli değmeden önceki tabii yöreyi) yeniden canlandırmak bile pek güç bir iş olmuştur. İnsanın yöre üzerindeki bu tesiri çeşitli tarzda olmuştur. Tabii yörenin tâdili ve oraya hâkim olma bakımından başlıca üç türlü yöre kabul etmek mümkündür : Tahribe uğramış yöre, zorlanmış yöre, işlenmiş yöre.

Tahribe uğramış yöre adı altında, en ziyade, tahrip edilmiş bitki örtüsü hatıra gelir. Bu arada bilhassa ormanlar çok tahrip olunmuş (kesilerek, yayla halinde kullanılarak, yangınlarla...) ve birçok yerlerde eski yöreler, bu bakımdan tanınmaz hale gelmiştir. Çalılık, fundalık dediğimiz bitki örtüsü sahaları, bu eski ormanların yeri olduğu gibi, bugün sadece otlar ve dikenlerle kaplı bozkırların çok yeri ormanlıktı. Bu bakımdan, bugünkü orman ve bozkır sahalarında yöre bilgisini ilgilendiren çeşitli problemler vardır : Ormanın yok edilmesile onun, zemini gölgeleme yoluyla koruması ve toprağı rüzgâra ve seyelan (saçaksel) sularına karşı koruması ortadan kalkmış, toprak nemliliği,

flora ve toprakta yerleşmiş sair canlılar bundan zarar görmüş, böylece değişimler olmuştur. Bununla beraber, şahitler halinde, yer yer orman kalıntıları bize bu eski yayılışı göstermektedir. Bunun gibi, eski bitki ve toprak örtüsünün değiştiğini, eski sulama tarzı ve aynı zamanda kaynak, gölcük, göl ve akarsuların su durumlarının menfi istikamette nasıl tādile uğramış bulunduğunu yöre bilgisi tetkik eder.

Zorlanmış yöreler, diğerlerine göre az yer tutarsa da, ilgi çektiği için kısaca temas etmek yerinde olur. Bunlar, tabii yörelerde hüküm süren şartların, insan elile kısılması, yerlerinin daraltılması şeklinde belirmiştir. Yani bu gibi yerlerde yöredeki kuvvetlerde tam değişme olmamış, sadece bu kuvvetlerin hüküm sürdüğü sahada bir daralma olmuştur. Meselâ : Irmakların tanzimi ve setlerle çevrilmesinde bu hal görülür. Bunun neticesi olarak yöre üzerinde tesiri olan erosion ve birikme olaylarında değişimler olur.

İşlenmiş yörelere gelince, buralarda geniş sahalar, insanın tesirile eski görünüşünü kaybetmiştir. Bu türlü yöreler, bilhassa endüstri sahasında ilerlemiş ve teknik bakımdan gelişmiş memleketlerde çok yer tutar. Bu arada sulama tarzı ve tesirlerinin önemli yer tuttuğu alanlar, drenaja tâbi tutulmuş sahalarda işlenmiş yörelerin örneklerini verirler. Kurutulan arazi (yörede lüzumundan fazla bulunan suyun dışarıya akıtılması), çeşitli derecelerden faydalanılır hale getirilebilir : Setler ve sair tesislerle su basması (taşkınlar) hali önlenerek böyle bir yer geniş çayırliklar şekline getirilebilir veya daha fazla kurutulmuş tarlalara yer verebilir. Bunda da yörenin tādili ölçüleri böylece belirmiş oluyor. Toprakları gübreleme işi de, yine yörede, belirli bir ölçüye göre, değişmelerin olması demektir.

Yurdu yakından tanımak yörelerini iyice bilmekle mümkün olur :

Yukarıdan beri verilen kısa izahlardan anlaşılıyor ki, çeşitli hususiyetlerle yöreyi tanımak, memleketi esas çehresile ve teferruatile tanımak demektir. Memleketi tanımak ise, onu karış karış bilmekle mümkün olur. Bu da sayısı pek çok olan yörelerin araştırılması, herbirinin hususiyetinin ortaya konulması ve bunların ilmi izahlara tâbi tutulması ile kaabil olur. Yörenin tetkiki işinde türlü meslek mensupları çalışabilir. Ancak, bu araştırmaların bazan tek taraflı kalması ihtimali vardır. Yöre ise, yukarıda da belirttiği üzere, bir bütün'dür ve herbir yöre belirli bir terkibi ve ahengi bulunan bir birlik'tir. Bu sebepten, çeşitli unsurları ve cepheleriyle yörenin, bilhassa coğrafyacılar ve coğrafya ilmine intisap etmiş haritacılar tarafından tetkik edilmesi, yöre hususiyetinin tabii bir neticesi sayılmak gerekir.

Bilindiği üzere, memleketimizin 7 büyük coğrafya bölgesi (mıntıka) vardır. Bu bölgelerin herbirinin hususiyetleri mevcuttur. Yine bu bölgelerden herbiri tâli bölümlere (bölge) ayrılmıştır. Bu tâli bölümlerin de, tabiatile, özellikleri vardır ve zaten bu cihetler gözönünde tutularak bölge taksimatı yapılmıştır. Ancak bunlar pek geniş sahalardır ve herbirinin içinde farklı birçok bölümler mevcuttur. Öyle ki, yurdumuzun kıyı bölgelerinde sıralanan çeşitli yörelerden sonra, içerilere gidildikçe, kendilerinde türlü hususiyetleri toplamış pek çok yörelerle karşılaşılır. Denilebilir ki tabii özellikleri ve insan elile işleniş derecesi gözönüne alınarak, memleketimizde birçok yöreler ayırt etmek ve âdeta mozayık halinde yöreleri tesbit etmek mümkündür.

Memlekette fabrika ve imalâthanelerin sayısı gün geçtikçe artıyor, ziraat sahaları genişliyor, otlak ve orman sahalarında değişiklikler oluyor. Yeni yeni yollar, barajlar, liman ve iskeleler, elektrik santralleri yapılarak tabii yörelerimizin görünüşünde esasla değişimler oluyor. Şehir ve kasabalarımızın çoğunda serpilme ve genişlemeler, bir kısmında ise duraklamalar olduğu görülüyor. Bütün bunların yöre tetkikleriyle yakın ilgileri olmak gerekir. Memlekette bu gelişmeler olurken, arazinin en iyi şekilde nasıl ve ne gibi iktisadî faaliyetler için tercihan tahsis edilebileceği, arazinin nerelerinin iskân sahası olmaya elverişli bulunduğu, nerelerinin orman, çayırılık, mer'a tarla, bahçe olarak daha iyi şekilde faydalanılacağı, hülâsa gelecek inkişaf safhalarının en iyi ve isabetli şekilde gerçekleşmesi, denilebilir ki, biraz da yöre araştırmaları ile kolaylaşacaktır.

Öte yandan, köy ve kasabalarımızda gelişmeler ve bugünkü hayat şartlarına mümkün olduğu kadar uygun seviyeye yükselmelerile mümkün olacağına göre, iskân sahalarımızı yöre bilgisinin metotlarıyla araştırmak ve bunların çeşitli tabii, içtimai ve iktisadî şartlarını incelemek, herbirinin en iyi inkişaf imkânlarını tesbit etmek icap eder. Böylece ormanlık yörelerdeki köy yerleşmelerini, ağaçsız yörelerdeki iskân yerlerini, bunların dağınık mı, sıralar halinde mi, toplu iskân sahaları mı olduklarını belirtmek ve bu hallerin yer yer ekonomik ve kültürel hayata tesir etme derecelerini ortaya koymak gerekir. Yine bu arada kıyılarımızdaki yerleşme şekillerini ve bütün iskân sahalarında gelişme ve serpilmenin en elverişli şekilde nasıl ve nereye doğru olmasının isabetli olacağı üzerinde durulmalıdır. Şehirlerimizin de tetkik edilmeleri, bunların esas çehrelerinin (fizyonomilerinin) belirtilmesi, şehrin esaslı unsurlarından olan ev ve ev bloklarının, eski eserlerin, spor sahalarının, endüstri yerlerinin, yollarının ilmî tavsifi yapılmalıdır. Bütün bu tanımalardan sonra bu iskân yerlerinin ve hele sayısı onbinleri aşan köylerimizin en kestirme yoldan, en elverişli şartlarla ve mahalli yöre şartlarına (iklim, yapı malzemesi..) uyularak mümkün olduğu kadar kısa zamanda nasıl gelişebilecekleri, mâmur ve ileri bir duruma yükselebilecekleri üzerinde durulmalıdır ki,

bütün bunların esaslarını memleketimizin yörelerini iyice tanımakla mümkün olabileceği aşıkardır.

Bu arada yurt coğrafyasını genç nesillere öğretirken ve memleketimizi tanıtırken yöre araştırma ve bilgisinden çok faydalanılacağına şüphe yoktur. Yurdumuzun çeşitli özelliklerini gösterecek olan iyi çekilmiş fotoğraflar ve bunlardan meydana getirilmiş tasvirli - izahlı memleket albumları, manzara krokileri, resim ve panoramalar yurdu olduğu gibi tanıtacak en iyi vasıtalaradır. Bunlar, yöre araştırmalarıyla plânlı bir şekilde ve ilmi temellere dayanılarak hazırlandığı takdirde büyük değer ifade ederler.

Tabiat ve dolayısıyla yöre hiçbir zaman cansız değildir. Bir yöre yalnız tabii unsurlarıyla veya sadece insanın eserleriyle değil, aynı zamanda manzaraları, renkleri, hatta sesleri, kokuları ve hertürlü canlılığı ile bir topluluk halinde gözönüne alınmalıdır. Öyle anlar olur ki inan, yöre manzaraları karşısında düşünceye dalar, bu manzaralar içinde güzeli, sevimlisi, sakın olanı, gürültülü bulunanı, can sıkıcı ve çirkinini, pitoresk olanı... v. s. vardır. O halde yörenin estetik tarafının da önemli yer tuttuğunu belirtmek doğru olur. Yöredeki manzaraları seyrederken “nekadar güzel,, , “Ne mükemmel,, , “Nekadar enteresan,, gibi ifadeler kullanışımız, yörenin güzelliğini, heybetini ve ilgi çekme derecesini anlatmak içindir. Nasıl oluyor da yöreyi ruha rahat verici olarak güzel bir şekilde görebiliyoruz? Bir yöre dağ ve tepeleri şehir ve köyleri orman ve çayır-ları, tarlaları, dereleri, gölleri bakımından ne derece zengin ve çeşitli ise, toprak nekadar ekilmiş - dikilmiş bulunuyorsa, oradaki halkın refah seviyesi ve sağlığı ne derece bariz ise, burayı görenlerin üzerinde o derece iyi bir intiba hasıl olur. Tabiatile bu şartların şu veya bu sayıda ve derecede, toplandığı yerlere de güzel yöre denir. Kültür ve servet bakımından ileri gitmiş memleketlerin yörelerine baktığımız zaman bu intibai nekadar bariz şekilde hissetmek mümkündür. Renklerin de yörenin güzelliği üzerinde büyük tesiri vardır. Yörenin parlak görünüşü yanında basit bir hadise de oraya güzellik verebilir: Ormanda tek başına bir ev gibi. İnsan, güzelleştirmek veya çirkinleştirmek suretile yöreye tesir etmiş, yerleşmiş bulunduğu her yerde yöreyi az veya çok değiştirmiştir. Uzun zamanlar imar görmüş, refah seviyesi durmadan yükselmiş, zenginleşmiş olan memleketlerde tabii yöre, birçok hallerde işlenmiş yöre haline gelerek, insan elile süslenmiş ve birçok yerleri güzel görünüşlü yöreler durumuna yükselmiştir.

Memleketimizin pek çok yörelerinde çeşitli tabiat güzellikleri vardır. Bu tabiat güzelliklerine insan eserlerinin ahenkli bir şekilde eklendiği yerlerde

yörelerimiz güzelleşmiştir. Memleketin gittikçe daha mâmur bir duruma yükselmesi nisbetinde tabiatın ve tarihin bıraktığı güzelliklere daha birçok yenileri de katılacak, bilgi ve metoda dayanılarak imar görecektir işlenmiş yörelerin sayısı arttıkça, memleketimizin de refah seviyesi o nisbette kendini gösterebilecektir.

Prof. Dr. REŞAT İZBIRAK

